

ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΕΣ ΑΡΕΤΕΣ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΤΗΤΑΣ

Αφροδίτη Κ. Κωνσταντινοπούλου

Υπ. Διδάκτωρ Φιλοσοφίας του τομέα Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Καθηγήτρια Φιλολόγος Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Afroditikonstand@yahoo.gr

Περίληψη: Τα Ηθικά Νικομάχεια αποτελούν μια πραγματεία εντός της οποίας ο φιλόσοφος επιχειρεί να εντοπίσει και να ορίσει αφενός το υπέρτατο αγαθό που επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι εντός του ατομικού αλλά και του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι, αφετέρου τη φύση- ουσία και τα μέσα που συνδράμουν προς την επίτευξη αυτού του σκοπού. Κατά τον Αριστοτέλη, όλα υπόκεινται σε μια τελεολογική¹ αρχή αφού «ούθέν ή φύσις μάτην ποιεί²», όπως θα τονίσει και στα Πολιτικά του. Στο Α' βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων ονομάζει *εὐδαιμονία* το υπέρτατο τέλος των ανθρωπίνων ενεργειών: « η ευδαιμονία είναι ενέργεια της ψυχής σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής³ ». Ενέργεια λοιπόν, και όχι κατάσταση στατική η ευδαιμονία. Επομένως, απαιτεί ανθρώπινη προσπάθεια, δεν υπάρχει εκ φύσεως, αφού όσα είναι έμφυτα δεν μπορούν να αλλάξουν συμπεριφορά: «ούθέν γάρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται⁴». Η υπόσταση της ψυχής, κατά τον φιλόσοφο, υπόκειται σε μία τριμερή διαίρεση: σε «ἔλλογον», «λόγον ἔχον», «ἐπιθυμητικόν», διαχωρίζοντας το λογικό μέρος της ψυχής σε επιστημονικό και λογιστικό. Επιστημονικό ονομάζει ο Αριστοτέλης το μέρος της ψυχής με το οποίο κατανοούμε εκείνα που οι αρχικές τους αιτίες μένουν αμετάβλητες, ενώ λογιστικό εκείνο με το οποίο μελετάμε τα μεταβαλλόμενα όντα⁵. Παράλληλα, επιχειρεί να προσδιορίσει ποια ἔξη αντιστοιχεί σε κάθε ένα από αυτά τα μέρη της ψυχής, καθόσον θα είναι η αρετή του με την οποία θα μπορέσει να επιτελέσει σωστά το έργο του⁶. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αρχή κάθε πράξης είναι η προαίρεση, αλλά δεν υφίσταται προαίρεση χωρίς διάνοια και ήθος, τα οποία έχουν θεμελιώδη σχέση: «Πράξεως μὲν οὖν ἀρχὴ προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις ἀλλ' οὐχ οὗ ἕνεκα, προαιρέσεως δὲ ὄρεξις καὶ λόγος ὃ ἕνεκα τινός· διό οὐτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὐτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστὶν ἕξεως ἢ προαίρεσις». ⁷ Στην αριστοτελική ενάρτετη πράξη συνυπάρχουν οι ηθικές

¹ Βλ. ΝΙΑΡΧΟΣ, Κ.Γ., 2008, σελ. 334 κ. εξ.

² ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Πολιτικά 1253 a 10. *Περί Οὐρανοῦ*, 291 b, 12-13.

³ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1102 a 4-7: «ἡ εὐδαιμονία ἐστὶ ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ' ἀρετὴν τελείαν».

⁴ Αὐτόθι, 1103 a 20-21.

⁵ Αὐτόθι, 1139 a 5-9.

⁶ Αὐτόθι, 1139 a 1-16.

⁷ Αὐτόθι, 1139 a 30-35.

και οι διανοητικές αρετές υπό το κριτήριο της έλλογης, συνειδητής και ελεύθερης επιλογής⁸. Ωστόσο, καθοριστικός παράγων που διασφαλίζει τον αρετολογικό χαρακτήρα μιας πράξης είναι η τήρηση του μέσου «πρός ήμας», όπως αυτό υπαγορεύεται από τον ορθό λόγο⁹.

Λέξεις κλειδιά: αρετή, ευδαιμονία, ήθος, μεσότητα, έξη.

THE MORAL AND INTELLECTUAL QUALITIES OF ARISTOTLE AND THE PROBLEM OF MEDITATION

Abstract: Nicomachian Ethics is a treatise in which the philosopher seeks to identify and define, on the one hand, the supreme good that people pursue with their actions within the individual as well as the socio-political reality, on the other hand, the nature and the means that contribute to the achievement of this goal. According to Aristotle, everything is subjected to a teleological principle¹, since "nature makes nothing which is useless"², as it will also be emphasized in his Politics. In the 1st book of Nicomachian Ethics, Aristotle refers to Eudaimonia as the ultimate end of human acts: "Eudaimonia is an action of the soul according to the rules of perfect virtue"³. So, Eudaimonia is energy and not a static state. Therefore, it requires human effort. It does not exist by nature, since what is inherent cannot change behavior: "no being in nature can be addicted otherwise"⁴. The essence of the soul, according to the philosopher, is subjected to a three part division: in "rational part", "dominated by rationality", "desirable", separating the logical part of the soul into scientific and accounting. Aristotle calls scientific the specific part of the soul by which we understand those whose original causes remain unchanged, while accounting the part with which we study the changing beings⁵. At the same time, he tries to determine which hexis (έξις) corresponds to each of these parts of the soul, since it will be his virtue with which he will be able to do his work properly⁶. According to Aristotle, the principle of every act is the option, but there is no option without intellect and morality, which are fundamentally related: «Πράξεως μέν οὖν ἀρχή προαίρεσις, ὅθεν ἡ κίνησις ἀλλ' οὐχ οὗ ἔνεκα, προαιρέσεως δε ὄρεξις καί λόγος ὃ ἔνεκα τινός ἰ διό οὐτ' ἄνευ νοῦ καί διανοίας οὐτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστίν ἕξεως ἢ προαίρεσις»⁷. Moral and intellectual virtues coexist under the criterion of rational, conscious and free choice within the Aristotelian virtuous act⁸. However, a decisive factor that ensures the virtuous character of an act is the observance of the means "to us", as dictated by the right reason⁹.

Keywords: virtue, eudaimonia, ethos, meditation, hexis.

⁸ Αὐτόθι, 1139 a 35-39. Βλ. Καί ROSS, W. D., 1991, σελ. 238

⁹ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Ἠθικά Νικομάχεια, 1138 b 18-21.

Αρετή (<ἀραρίσκω= συναρμόζω¹⁰): μια λέξη που ο Όμηρος¹¹ ήδη χρησιμοποιούσε στα έπη του για να αναφερθεί στις εξαιρετες σωματικές και ψυχικές ιδιότητες των πολεμιστών, στην ανδρεία που επεδείκνυαν εν ώρα μάχης. Εν συνεχεία, ο Πυθαγόρας¹² θα εξάρει την αρετή της δικαιοσύνης και της τήρησης του μέτρου για την επίτευξη ισορροπίας και αρμονίας: «ζυγόν μη υπερβαίνειν» (να μην αδικείς) και «στέφανον μη τίλλειν» (να μη μαδάς τον στέφανο). Ο Δημόκριτος¹³ θα προδιατυπώσει, αφενός, την αριστοτελική θεωρία περί μεσότητας πορευόμενος στην πάγια αρχαιοελληνική θέση: «καλόν έν παντί τό ίσον· υπερβολή δέ και έλλειψις ού μη δοκεϊ», αφετέρου, παρουσιάζει την θέση ότι η ευδαιμονία είναι υπόθεση της ψυχής «εύδαιμονή ψυχής και κακοδαιμονή»¹⁴. Στα κλασικά χρόνια, ο Πλάτων στην Πολιτεία¹⁵ του κάνει λόγο για το έργο του αλόγου, των ματιών, του αυτιού, θεωρώντας ότι κάθε πράγμα εκτελεί ορθά το έργο που του έχει προορισθεί μέσω μια αποκλειστικής αρετής, δηλονότι ικανότητας. Σε ανάλογο πλαίσιο και ο Αριστοτέλης στα Ηθικά Νικομάχεια¹⁶ θα δηλώσει ότι η αρετή καθιστά κάθε πράγμα ικανό να τελειοποιεί το έργο που του έχει ανατεθεί από τη φύση και, κατά συνέπεια, αυτό θα πρέπει να ισχύει και για τον άνθρωπο.

Στην αρχή του Β' βιβλίου των Ηθικών Νικομαχείων ο Αριστοτέλης διακρίνει τις αρετές της ψυχής σε ηθικές και διανοητικές¹⁷. Οι αρετές της νόησης αναπτύσσονται κυρίως με τη διδασκαλία και, επομένως, χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν. Εν προκειμένω, την ευθύνη για τη μετάδοση αυτών έχει ο διδάσκων. Ωστόσο, υπάρχει και ο παράγοντας της έμφυτης καταβολής που καθορίζει το πόσο επιδεκτικοί μπορούμε να είμαστε στη μάθηση¹⁸. Κατά τον φιλόσοφο, οι αρετές που αφορούν στο ήθος συνδέονται ετυμολογικά με το έθος¹⁹, πράγμα που καταδεικνύει ότι δεν υπάρχουν μέσα μας φύσει, αφού τα εκ φύσεως δεν αλλάζουν συμπεριφορά: «για παράδειγμα, ο λίθος που από τη φύση του φέρεται προς τα κάτω, δε θα μπορούσε να συνηθίσει να φέρεται προς τα πάνω ούτε αν ρίχοντάς τον χιλιάδες φορές²⁰», δηλώνει ο Αριστοτέλης. Τα δεδομένα της εμπειρίας χρησιμοποιούνται ως αρωγοί για την απόδειξη των αριστοτελικών θέσεων. Όλα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα πως ό, τι είναι δοσμένο από τη φύση πρώτα το κατέχουμε ως δυνατότητα και ύστερα το πραγματώνουμε ως ενέργεια. Επί παραδείγματι, δεν κατέστημεν

¹⁰ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, (2005), σελ.271.

¹¹ ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλιάδα*, Ν, στ. 237: «συμπερτή δ' άρετή πέλει άνδρων και μάλα λυγρών», στ. 275: «οϊδ' άρετήν οϊός έσσι», στ. 277: «ένθα μάλιστ' άρετή διαείδεται άνδρων».

¹² ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, VIII, 18, 2: «τό δέ ζυγόν μη υπερβαίνειν, τουτέστι τό ίσον και δίκαιον μη υπερβαίνειν».

¹³ Απ. 102, DIELS.

¹⁴ Απ Β 170, DIELS.

¹⁵ ΠΛΑΤΩΝ, *Πολιτεία*, 352 d- 353e.

¹⁶ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ηθικά Νικομάχεια*, 1106 a 15- 26.

¹⁷ Αυτόθι, 1103 a 14-20.

¹⁸ Αυτόθι, 1103 a 24-25.

¹⁹ Αυτόθι, 1103 a 17-19: «ή δέ ήθική έξ έθους περιγίγνεται, όθεν και τούνομα έσχηκεν μικρόν παρεκκλίνον από τοϋ έθους».

²⁰ Αυτόθι, 1103 a 20-23: «ούθεν γάρ τών φύσει όντων άλλως έθίζεται, οϊον ό λίθος φύσει κάτω φερόμενος ούκ άν έθισθεί άνω φέρεσθαι, ούδ' άν μυριάκις αυτόν έθίξη τις άνω ριπτών» .

ικανοί να βλέπουμε επειδή πολλές φορές ασκηθήκαμε στην όραση, αντιθέτως, η δυνατότητα προϋπήρχε²¹. Βέβαια, ανάλογες απόψεις θα τις είχε διδαχθεί ο φιλόσοφος και από τον Πλάτωνα κατά τη διάρκεια των σπουδών του στην Ακαδημία: «κυριώτατον γάρ οὖν ἐμφύεται πᾶσι τό πᾶν ἦθος διά ἔθος», αναφέρει σχετικά στους *Νόμους*²² του.

Η ηθική αρετή του Αριστοτέλη είναι πρωτίστως παιδαγωγική, καθόσον αφορά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των ατόμων η οποία πρέπει να συντελείται από μικρή ηλικία, προτού διαμορφωθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας (ἔξεις), αλλά και κοινωνική, αφού η συμπεριφορά μας επηρεάζει τις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των προσώπων εν συνόλω και έχει αντίκρουσμα στην κοινότητα: «οὐ μικρόν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν²³». Σκοπός της διδασκαλίας του Αριστοτέλη δεν είναι η εξέταση των αρετών σε θεωρητικό πλαίσιο αλλά η πραγμάτωσή τους, δηλαδή πώς να γίνουμε ενάρετα άτομα²⁴.

Οι ηθικές αρετές συνδέονται με τα πάθη και τα συναισθήματα²⁵. Ωστόσο, κατά τον φιλόσοφο, τα εκ φύσεως πράγματα φθείρονται από δύο ακρότητες: την υπερβολή και την έλλειψη. Η μεσότητα στις πράξεις μας και στα πάθη είναι η ασφαλιστική δικλείδα που διαφυλάσσει την ορθότητα. Επί παραδείγματι, τη σωματική υγεία καταστρέφουν τόσο η υπερβολική γυμναστική όσο και η ελλιπίης, η ασυδοσία ή η έλλειψη στα ποτά και στην τροφή. Η υπερβολική επίδοση στις ηδονές μας καθιστά ακόλαστους, στην οργή οργίλους, ενώ η αποφυγή των δεινών μας κάνει δειλούς²⁶. Οι διαχρονικοί κανόνες «μηδέν ἄγαν» και «μέτρον ἄριστον» διαπερνούν και την αριστοτελική διάνοηση.

Είναι επιτακτικά αναγκαίο, κατά τον Αριστοτέλη, σε κάθε πάθος και πράξη να εντοπίζουμε μια μέση διάθεση, διότι η φύση της αρετής το επιβάλλει²⁷. Η ιδανική μεσότητα όμως δεν καθορίζεται σύμφωνα με τη μαθηματική διδασκαλία, γιατί σε αυτή την περίπτωση το μέσο είναι ένα και κοινό για όλους. Λόγου χάριν, στη διατροφή δεν υπάρχουν οι ίδιες ανάγκες για όλα τα άτομα, αφού υπεισέρχονται ποικίλοι παράγοντες- όπως η άθληση, η ηλικία, η υγεία, το ανάστημα, το φύλο. Συνακόλουθα, κάθε ειδικός επιζητεί και εφαρμόζει το μέσο «πρὸς ἡμᾶς», το υποκειμενικό, αποφεύγοντας τα άκρα της υπερβολής και της έλλειψης²⁸.

Για τη θεμελίωση του αντικειμενικού χαρακτήρα αυτής της υποκειμενικής κατάστασης ο Αριστοτέλης προβάλλει μία καθολική προϋπόθεση, η οποία συνιστά και διανοητική αρετή: τη φρόνηση, τον ορθό λόγο²⁹. Στον φρόνιμο άνθρωπο συνυπάρχουν όλες οι αρετές γιατί

²¹ Αὐτόθι, 1103 a 28- 31: «οὐ γάρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ἢ πολλάκις ἀκοῦσαι τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα, οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν».

²² ΠΛΑΤΩΝ, *Νόμοι*, 792 e 1-2.

²³ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἠθικά Νικομάχεια*, 1103 b 23-25.

²⁴ Αὐτόθι, 1103 b 26-29.

²⁵ Αὐτόθι, 1104 b 9-10.

²⁶ Αὐτόθι, 1104 a 12-26.

²⁷ Αὐτόθι, 1106 b 5- 18.

²⁸ Αὐτόθι, 1106 b 5-7.

²⁹ Αὐτόθι, 1106 b 35- 1107 a 8.

κατέχει την ορθή παιδεία και μπορεί να κρίνει με σύνεση. Ωστόσο, υπάρχουν και αρετές που από τη φύση τους συνιστούν ακρότητα, λόγω ότι το μέσο αποτελεί το άριστο. Έτσι, στην ανδρεία και στη σωφροσύνη δεν υπάρχει έλλειψη ούτε υπερβολή³⁰, διότι η μεσότητα εδώ ως αρετή είναι και ακρότητα. Ομοιότροπα, υπάρχουν και πάθη ή πράξεις που είναι απόλυτα συνυφασμένα με την κακία, όπως η φαυλότητα, ο φόνος, ο φθόνος, η αναισχυντία, η κλοπή, η μοιχεία³¹. Η αιδώς, αν και δεν είναι αρετή, είναι επαινετή, ενώ η αναισχυντία και η σεμνοτυφία ως άκρα επικρίνονται³². Να σημειωθεί ότι το κριτήριο της μεσότητας δεν εφαρμόζεται στις διανοητικές αρετές: δεν υπάρχει υπερβολή ούτε έλλειψη της σοφίας, της σύνεσης και της φρόνησης.

Ο αληθινά ενάρετος άνθρωπος, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, κατά την τέλεση ηθικών πράξεων δοκιμάζει ευχαρίστηση και δε δυσανασχετεί, διότι εξαιτίας της ηδονής πράττουμε φαύλες πράξεις, ενώ λόγω της λύπης απέχουμε από τις καλές³³. Άλλωστε, ο άνθρωπος από τη νηπιακή ηλικία έχει την τάση να ρέπει προς ό, τι προκαλεί ηδονή, το οποίο είναι συνυφασμένο και με την ενήλικη ζωή μας³⁴. Επομένως, είναι καθοριστικό να ασκούνται τα παιδιά από μικρή ηλικία σε ενάρετες πράξεις, ώστε να διαμορφώσουν τις σωστές έξεις και να λάβουν την ορθή παιδεία: να αισθάνονται χαρά και λύπη με ό, τι αξίζει, όπως δίδασκε και ο Πλάτων³⁵. Μολαταύτα, δεν αρκεί κάποιος να κάνει ενάρετες πράξεις με τον ορθό τρόπο. Επιβάλλεται, τονίζει ο Αριστοτέλης να τηρούνται τα κάτωθι κριτήρια προκειμένου να διασφαλιστεί ο αρετολογικός χαρακτήρας μιας πράξης: ο αληθινά ενάρετος λειτουργεί με επίγνωση, συνειδητά («είδώς»), μετά από ελεύθερη βούληση- προαίρεση («προαιρούμενος») για την ίδια την πράξη και με σταθερή και αμετακίνητη συμπεριφορά («βεβαίως και άμετακινήτως³⁶»). Δεοντολογική η ύπαρξη συνέπειας στις ηθικές ενέργειες σε χρονικό, ποιοτικό αλλά και ψυχικό επίπεδο.

Η αριστοτελική αρετή, λοιπόν, ως προς το γένος της είναι έξη, συνήθεια μέσω της οποίας διαμορφώνει ο άνθρωπος το ήθος του με τη στάση που επιλέγει απέναντι στα πάθη³⁷. Είναι αποτέλεσμα επανάληψης ομοιότροπων ενεργειών που επιλέγονται ελεύθερα από το άτομο. Ανδρείος δε λογίζεται ούτε αυτός που αψηφά αλόγιστα τον κίνδυνο, ούτε αυτός που εξαναγκάζεται, αλλά αυτός που έχοντας υπολογίσει τις συνέπειες, ρίχνεται με σύνεση και βούληση στη μάχη. Η ηθική αρετή του Αριστοτέλη είναι μεσότητα και ακρότητα ταυτόχρονα. Είναι μεσότητα ως προς το οντολογικό της περιεχόμενο, αφού βρίσκει και

³⁰ Αυτόθι, 1107 a 21-26.

³¹ Αυτόθι, 1107 a 8-11.

³² Αυτόθι, 1107 b 31-35.

³³ Αυτόθι, 1104 b 5-11.

³⁴ Αυτόθι, 1105 a 1-6.

³⁵ Αυτόθι, 1104 b 12-14.

³⁶ Αυτόθι, 1104 b 31-33.

³⁷ Αυτόθι, 1106 a 6-13.

επιλέγει το μέσο, αλλά και ακρότητα, ως προς τον αξιολογικό της χαρακτήρα, διότι συνιστά το άριστο, το ιδανικό, το εὖ³⁸.

Η αριστοτελική ηθική έχει κοινωνικοπολιτική διάσταση, καθόσον ο άνθρωπος ως «φύσει πολιτικὸν ζῷον»³⁹ έχει ἐμφυτη οργανικά την ανάγκη να ζει σε κοινότητα. Η φύση φροντίζει να τελειοποιεί τα δημιουργήματά της, άρα και την πόλη που είναι η υπέρτατη κοινωνική οντότητα⁴⁰. Η πόλη, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η ολότητα προς την οποία συγκλίνει κάθε ατομικότητα, διότι το σύνολο στη φύση αναγκαία προηγείται του μέρους⁴¹. Μόνο εντός της πόλεως οι πολίτες μπορούν να είναι αυτόντες, όπως τα οργανικά μέρη του σώματος χωρίς αυτό δε ζουν⁴².

Η επιτυχία της ύψιστης κοινωνικής δομής, της πόλεως, εξαρτάται από την ηθική τελείωση των πολιτών. Η πόλη οδηγείται στον υπέρτατο σκοπό της αυτόντεας και της ευδαιμονίας⁴³ των πολιτών, μόνο όταν αυτοί έχουν καταστεί ηθικά ενάρετοι, μέσα από την ορθή παιδεία, σε αναφορά με το είδος του πολιτεύματος⁴⁴. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η πόλη ευημερεί και κατακτά τον ύψιστο σκοπό της αυτόντεας όταν διοικείται από κυβερνώντες με ήθος, ανιδιοτέλεια, πειθαρχία στους νόμους και υπηρετήση του συμφέροντος του συνόλου: «πρὸς δὲ τῷ κοινῷ λυσιτελοῦν»⁴⁵. Σημασία δεν έχει το πλήθος των αρχόντων, αλλά η ηθικότητα αυτών.

Το ατομικό ήθος έχει αντίκτυπο στο συνολικό ήθος, στην πόλη. Ο άνθρωπος φτάνει στην τελειότητά του, στην ηθικοποίησή του, όταν είναι κοινωνός της πόλης και κάτοχος της δικαιοσύνης, της μέγιστης κοινωνικής και πολιτικής αρετής⁴⁶. Η δικαιοσύνη, κατά τον φιλόσοφο, είναι αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη της πολιτικής κοινωνίας, χωρίς αυτήν ο άνθρωπος γίνεται ον ανοσιότατο και αγριότατο⁴⁷. Στην αριστοτελική διάνοηση το υπέρτατο αγαθό για το άτομο- πολίτη συνδέεται και διασφαλίζει το υπέρτατο αγαθό της πόλεως: το εὖ ζῆν των πολιτών, την ευδαιμονία.

Βιβλιογραφία

- Aristotle (2009). *The nicomachean ethics*, translated by David Ross, revised with and introduction and notes by Lesley Brown, Oxford: Oxford University Press.
Aristotle (1946). *The Politics*, translated by E. Barker, Oxford.

³⁸ Αυτόθι, 1107 a 6-8.

³⁹ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, 1169 b 16: «ἄτοπον δ' ἴσως καὶ τὸν μονώτην ποιεῖν τὸν μακάριον· οὐδεὶς ἔλοιτ' ἂν καθ' αὐτὸν τὰ πάντ' ἔχειν ἀγαθὰ πολιτικὸν γὰρ ὁ ἄνθρωπος καὶ συζῆν πεφυκός», 1253 a 2-3: «τῶν φύσει ἢ πόλις ἐστὶ [...] ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον», καὶ 1278 a 20-21.

⁴⁰ Αυτόθι, 1253 a 1-6, 1253 a 7-43.

⁴¹ Αυτόθι, 1253 a 22-24.

⁴² Αυτόθι, 1253 a 27-34.

⁴³ Αυτόθι, 1328 b 37-40, 1329 a 24-27.

⁴⁴ Αυτόθι, 1310 a 12-18.

⁴⁵ Αυτόθι, 1279 b 9.

⁴⁶ Αυτόθι, 1253 a 35-43 καὶ 1283 a 38: «κοινωνικὴν ἀρετὴν εἶναί φαμεν τὴν δικαιοσύνην».

⁴⁷ Αυτόθι.

- Bonitz, H., (1870), *Index Aristotelicus*, Berlin.
- Γεωργούλης, Κ. Δ. (2000). *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα.
- Γεωργούλης, Κ. Δ. (1962). *Αριστοτέλης ο Σταγίριτης*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Χαλκιδικής.
- Diels, H. – Kranz, W., (1992). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Weidmann, Hildesheim (First edition 1909), Zürich.
- Διογένης Λαέρτιος. (1965), *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*, Αθήνα, Πάπυρος.
- Diogenes Laertii. (1999-2002), *Vitae philosophorum*, Stuttgartiae Lipsiae: Teubner.
- Düring, Ing. (1991-1994). *Αριστοτέλης, Παρουσίαση και Ερμηνεία της σκέψης του*, τόμ. Α', Β' (μτφ. Γεωργίου – Κατσιβέλα). Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ.
- Νιάρχος, Κων. (2008). «*Αρχαία Έλληνική Φιλοσοφία μετά τῶν θεμελιωδῶν ἀντὶς ἐννοιῶν*». τόμος Α', Αθήναι, Έθν. Βιβλ. Ελλάδος.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2005). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Β' έκδοση, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας.
- Όμηρος, *Ιλιάς*, (1940), Επιστημονική Εταιρεία των Ελληνικών Γραμμάτων Πάπυρος, Αθήνα.
- Plato, (1988). *The laws of Plato* (translated, with notes and an interpretive essay by Thomas L. Pangle). Chicago: University of Chicago Press.
- Platon, (1962-1982). *Oeuvres complètes*, Tome I-XIII, Paris: Les Belles Lettres.
- Ross, W. D., (2001). *Ο Αριστοτέλης* (μτφ. Μ. Μήτσου). Γ' εκδ., Αθήνα, Μ. Ι. Ε. Τ.